

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh560>

ARKEOLOJİK VE YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ MEZOPOTAMYA'DA AKREP SEMBOLÜ

H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI*

Özet

Genel olarak bakıldığında, bir topluma ait değer ve sembollerin, aynı zamanda ait oldukları kültürlerin görsel ifadeleri olduğu anlaşılr. Bu görsel ifadeler, söz konusu kültürün kimliği ve o kültürü yaratan toplumların inançları ve sosyal davranışları hakkında bizlere ipuçları sunarlar. Bu bağlamda, tarih boyunca yaşamış ve yaşamakta olan hemen hemen her toplumun, çeşitli bitki, hayvan, nesne veya işaretlere belirli manalar yükleyerek onlara simgesel değerler kazandırmış olduklarını görmekteyiz. Şüphesiz bu durum, Eskiçağ toplumları için de geçerlidir. Özellikle, Eski Mezopotamya kültürlerinde zengin bir hayvan sembolizminin var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu hayvanlar arasında, dikkat çekenlerden birisi de, hiç şüphesiz akreptir. Bu çalışmada, Eski Mezopotamya toplumlarına ait yazılı ve arkeolojik kaynaklardan yola çıkılarak, söz konusu kaynaklarda yer alan akrep sembolünün, ne anlam taşıdığı ve hangi amaçla kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Mezopotamya, Akrep Sembolü, Tanrıça İshara, Asur Kraliçesi, Akrep-Adam.*

Scorpion Symbol According to the Archaeological and Written Sources in the Ancient Mesopotamia

Abstract

In general, it is understood that the values and symbols belonging to the community are also the visual representation of the culture in that community. These visual expressions provide information regarding the society's beliefs, social behaviours and identity. In this context, it shows that almost every society in the history as well as societies nowadays has given a specific meaning to some plants, animals, objects or

* Yrd. Doç.Dr., Paü-Fef-Tarih Böl.Denizli

signs and given them symbolic values. No doubt that this was also relevant for the Ancient civilizations. We can say that there was a rich animal symbolism in the Ancient Mesopotamian cultures. The scorpion is one of the interesting animals from the Ancient Mesopotamia. This study focuses on the meaning and the purpose of using the scorpion as symbol in the Ancient Mesopotamia according to the archaeological evidence and the written sources.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, Symbol of the Scorpion, Goddess Ishara, The Assyrian Queen, Scorpion-Man.*

Giriş¹

Eski Mezopotamya’da akrep, Akadca “*aqrabu*”² (= *zuqīqīpum/zuqaqīpum*)³, Sumerce GÍR.TAB⁴ terimleri ile ifade edilmiştir. Mezopotamya faunasına dair bilgi edindiğimiz yegane kaynaklar, çeşitli kehanet metinleri ile Babil HAR.RA *hubullu* serisidir⁵.

Kehanet içerikli metinlerden, Eski Mezopotamya toplumlarında çeşitli hayvanların davranışlarına bakılarak kehanette bulunduğu anlıyoruz⁶. Akrep de bu hayvanlardan birisidir: “*Eğer bir akrep, bir adamın evinde bir yılanı öldürürse....*” gibi⁷.

Babil HAR.RA *hubullu* serisinin 13. ve 14.tabletlerinde ise, suda, karada ve havada yaşayan hayvanlar sıralanıp sınıflandırılmıştır. Akrep,

¹ Bu çalışma TÜBİTAK-BİDEB-2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı tarafından desteklenmiştir. Bana Oxford Üniversitesi’nde araştırma yapma imkânı tanıyan TÜBİTAK’a minnettâr olduğumu bir kez daha belirtmek isterim.

² J.Black-A.George-N.Postgate (Eds), *A Concise Dictionary of Akkadian(=CDA)*, 2nd Corrected Printing, Harrossowitz Verlag, Wiesbaden 2000, s.21; Constance E. Gane, *Composite Beings in Neo-Babylonian Art, PhD Dissertation* (Advisor: David Stronach), Near Eastern Studies, University of California, Berkeley 2012, s.187.

³ I.J.Gelb, *Glossary of Old Akkadian*, The University of Chicago Press, Chicago 1957, s.309; Rosel Pientka, “Aus Der Wüste Ins Schlafzimmer-Der Skorpion”, *Amurru* 3, *Compte rendu de la XLVIe Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 10-13 Juillet 2000)*, Textes réunis par: Christophe Nicolle, Paris 2004, s. 391; Chikako E.Watanebe, *Animal Symbolism in Mesopotamia, A Contextual Approach*, WOO, Band 1, Institut für Orientalistik, Universität Wien, Wien 2002, s.39.

⁴ CDA: 450; Watanebe 2002: 39.

⁵ E.Douglas Van Buren, *The Fauna of Ancient Mesopotamia as Represented in Art*, *Analecta Orientalia, Commentationes Scientifcae De Rebus Orientis Antiqui-18*, Roma 1939, s.110; Pientka 2004: 393-395.

⁶ Eski Mezopotamya’da kehanet ile ilgili genel bilgi için bkz. H. Hande Duymuş Florioti, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, S. XV, İzmir 2013, s. 23-42.

⁷ Van Buren 1939: 365.

14.tablette yılan gibi zehirli ve tehlikeli hayvanlar arasında zikredilmektedir⁸. Yine Babil döneminde çeşitli büyü ve tıp içerikli metinlerde akreplerden bahsedilmektedir⁹. Ancak söz konusu metinler, akrebe dair detaylı bilgi vermekten uzaktırlar.

Eski Mezopotamya sanatında akrep, M.Ö.IV.Binyıl’dan itibaren görülmekte olup, ilk örneklerine Samarra ve El-Ubeyd çanak çömleği üzerinde rastlanılmaktadır¹⁰. Bu ilk dönemlerde görülen akrep figürünün, dinî bir sembol olarak önem arz ettiği düşünülse de¹¹, Kasit dönemine gelinceye kadar, yani akrep figürü, Tanrıça İshara ile birlikte görülünceye kadar dinî bir sembol olmaktan uzaktır¹².

Sumerliler zamanında, özellikle Mesilim Çağı, Erken Hanedanlık (Ek 1) ve III.Ur dönemi (Ek 2) ile Akad dönemi (Ek 3) silindir mühürleri üzerinde akrep figürleri bulunmaktadır. Akad kralı Rimuş’a adanmış üzeri yazılı taş vazoda üzerinde de akrep figürü yer almaktadır (Ek 4)¹³. Akrep, aynı zamanda Pers Körfezi civarından ele geçen mühürler ve seramikler üzerinde de görülmekte, Eski İran kültürlerinde de geniş yer bulmaktadır¹⁴.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere akrepler, Eski Doğu toplumlarında görülen önemli imgelerden birisidir. Eskiçağ Akdeniz kültürlerinde de akrep önemli bir sembol olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Eski Mısır’da Tanrıça Selket/Serqet’in sembolü akreptir¹⁵. Bu tanrıçanın vücudu koruduğuna ve ölümden sonra da öteki dünyaya yapılan yolculukta ona eşlik ettiğine inanılmaktadır. Serqet, firavun (Ek 5) ve kraliçe (Ek 6) mezarlarında bu amaca hizmet etmek üzere başında akrebi ile birlikte betimlenmiştir. Gerçekten Eski Mısır’da akrep, daha çok mezar ve heykeller üzerinde görülmektedir. Aynı zamanda Eber papirüsü ve Ölümler Kitabı başta olmak üzere, çeşitli mitolojik,

⁸ Benjamin Foster, “Animals in Mesopotamian Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s.272 vd.

⁹ Pientka 2004: 389.

¹⁰ Sara Pizzimenti, “Symbols as Expression of Cultural Identity and Connectivity. The Case of Mitannian, Cassite and Middle-Assyrian Symbolic Heritages in Late Bronze Mesopotamia”, *SOMA 2012 (Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy 1-3 March 2012)*, Vol.I, Edited by L. Bombardieri, A.D’Agostino etc., BAR International Series 2581 (I), Oxford 2013, s.49-50.

¹¹ Van Buren 1939: 110.

¹² Hope B. Werness, *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art*, The Continuum International Publishing Group, New York 2006, s. 360.

¹³ Van Buren 1939: 111.

¹⁴ Werness 2006: 360.

¹⁵ Werness 2006: 360.

dinî, ritüel, astrolojik, tıp ve büyü ile ilgili yazıt ve papirüslerde akreplerden bahsedilmektedir. Aynı zamanda yüzük gibi bazı kişisel objeler üzerinde de akrep figürleri bulunmaktadır¹⁶.

Eski Mezopotamya toplumlarına ait arkeolojik veriler üzerinde çok erken devirlerden itibaren akrep figürlerine rastlandığını belirtmiştik. Bu çalışmada, söz konusu kaynaklardan yola çıkılarak Eski Mezopotamya toplumlarında “akrep” ile ilgili ne tür bir birikimden söz edilebilir? Akrep, simgesel olarak nasıl bir anlam taşır? Bu anlam, arkeolojik kaynaklara nasıl yansımıştır? gibi soruların cevabı aranacaktır.

1. Tanrıça İşhara ve Akrep Sembolü

Akrep söz konusu olduğunda, Eski Mezopotamya’da tanrılardan ziyade tanrıçalar ön plana çıkmaktadır ki, bunlardan özellikle üç tanesi önem arz etmektedir: Ningişzida, İştar ve İşhara. Bunlardan Ningişzida ve İştar da akreple ilişkili görülse de, Asur-Babil panteonunda Tanrıça İşhara’nın adı diğerlerine nazaran ön plana çıkmaktadır¹⁷. Kuzey Suriyeli Tanrıça İşhara, ilk olarak Ebla arşivlerinde Aşk ve Üreme Tanrıçası olarak karşımıza çıkar. Onun özellikleri Sâmil’de Tanrıça İştar’a atfedilmiştir¹⁸.

Tanrıça İşhara, Eski Mezopotamya ve Kuzey Suriye’de, evlilik, aşk, üreme ve doğumla ilgili bir tanrıça olarak algılanmıştır¹⁹. Hatta, söz konusu tanrıçanın Mezopotamya’dan Hurri’ler aracılığıyla Anadolu’daki Hititler’e de geçtiğı ve Kizzuwatna’da da önemli tapınım gördüğü anlaşılmaktadır²⁰. Gerçekten, Tanrıça İşhara, M.Ö.II.Binyıl’da Akdeniz kültürlerinde tapınım

¹⁶ Hisham K.El-Hennawy, “Scorpions in Ancient Egypt”, *Euscorpius*, Occasional Publications in Scorpiology, No.119, (Ed.) V.Fet, Marshall University, Huntington 2011, s.1-6.

¹⁷ Balaji Munkdur, *The Cult of the Serpent, An Interdisciplinary Survey of Its Manifestations and Origins*, State University of New York Press, Albany/New York 1983, s.94.

¹⁸ Pizzimenti 2013: 50 dipnot 7-8. Astrolojik metinlerde İşhara, akrep burcu ile; İştar ise Venüs ile özdeşleştirilmiştir. Bkz. J.J.M.Roberts, “Die Götter İşhara: Ein Beitrag zur altorientalischen Religionsgeschichte” (by Doris Prechel), *Review, Journal of the American Oriental Society*, Vol.119, No.4 (Oct-Dec.1999), s. 694. Çalışmanın orijinalı için bkz. Doris Prechel, “Die Götter İşhara: Ein Beitrag zur altorientalischen Religionsgeschichte”, *Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palastinas und Mesopotamiens*, Vol.11, Münster: Ugarit-Verlag 1996.

¹⁹ Joann Scurlock, “Animals in Ancient Mesopotamian Religion”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s.368; Marten Stol-F.A.M.Wiggemann, *Birth in Babylonia and The Bible Its Mediterranean Setting*, Cuneiform Monographs, Styx Publications, Groningen 2000, s.118; Karel Van Der Toorn, *Family Religion in Babylonia, Syria&Israel*, Copyright by E.J.Brill, Leiden 1996, s.173.

²⁰ Detay için bkz. Leyla Murat, “Goddess İşhara”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.45, Ankara 2009, s.159-189.

görmüş üç büyük tanrıçadan birisidir²¹. Bu dönemde, Mezopotamya’da Kasit ve Mitanni etkisinin yoğun olduğu ve akrep sembolünün Suriye kökenli Tanrıça İshara’nın sembolü olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır²².

M.Ö.I.Binyıl’a gelindiğinde de durum değişmez, özellikle Asur’da akrep, daha çok dişilik/doğurganlık ve üreme ile ilgili bir sembol olarak karşımıza çıkar²³. Dolayısıyla, Mezopotamya sanatında Sumerliler döneminden itibaren kullanılan akrep figürünün, üreme ve doğurganlıkla ilişkili Tanrıça İshara ile bağlantılı olarak dinî bir sembol olarak kullanıldığına şüphe yoktur²⁴. Tanrıça İshara, aynı zamanda ürün/tahıl ve bereket tanrıçası olarak kabul görmüştür²⁵. Buradan, toprağın ürün verışı ile kadının çocuk doğurma yetisi arasında ilişki kurulduğunu ve söz konusu tanrıçanın bu nedenle bereket ya da üreme tanrıçası olarak kabul edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Akrebin zehirli ve tehlikeli özelliklerinden ziyade, üreme ve doğurganlıkla ilişkilendirilmiş olması, gerçekten dikkat çekici bir durumdur²⁶. Akrebin dinî bir sembol olması durumu, kendini, özellikle Geç Kasit Dönemi sınır taşları (kudurru) üzerinde göstermektedir²⁷. Gerçekten, akrep, yılan, kaplumbağa gibi, özellikle toprakta hareket eden hayvanlar sınır taşları üzerinde betimlenmişlerdir²⁸. Susa’dan ele geçen bir sınır taşı üzerinde de akrep sembolü, Tanrıça İsh-ḥa-ra (^dİş-ḥa-ra) yazısı ile birlikte yer almaktadır²⁹.

²¹ Diğer iki tanrıça Anat ve Astarte’dir. Detay için bkz. Johanna H. Stuckey, “The Great Goddesses of the Levant”, *JSSEA* 30, 2003, s.127-157.

²² Pizzimenti 2013: 50 dipnot 7-8.

²³ Tallay Ornan, *The Triumph of the Symbol*, Pictorial Representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image Ban, Academic Press Fribourg, Fribourg-Göttingen 2005, s.159.

²⁴ S.L. Macgregor, *Beyond Hearth and Home, Women in the Public Sphere in the Neo-Assyrian Society*, State Archives of Assyria Studies, Vol.XXI, Helsinki 2012, s.77; Watanebe 2002: 160; Gane 2012: 187. Burada şunu da hemen belirtmeliyiz ki, Tanrıça İshara’nın iki sembolü olduğu, Eski Babil döneminde daha çok yılanla ilişkili gözüken söz konusu tanrıçanın, Orta Babil döneminden itibaren akreple birlikte betimlenmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Roberts 1999: 694.

²⁵ Jeremy Black-Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, An Illustrated Dictionary, Illustrations by Tessa Rickards, British Museum Press, London 1992, s.110.

²⁶ Ornan 2005: 159; Van Buren 1937-39: 1.

²⁷ Black-Green 1992: 160.

²⁸ Breniquet 2002: 151.

²⁹ Van Buren 1937-39: 1. Çalışmamızın sonunda yer alan Ekler bölümünde Susa’dan ele geçen kudurru örnekleri yer almaktadır. Söz konusu görseller (Ek 15 ve Ek 16), Ornan 2005: 231 ve 236’dan alınmıştır.

Tanrıça İşhara'nın adı, yazılı kaynaklarda ^d*İř-ħa-ra*, *Ař-ħa-ra* veya *Eř-ħa-ra* olarak geçmekte³⁰ ve söz konusu tanrıça farklı sıfatlarla anılmaktadır: “*Yedi Tanrının Annesi*”, “*Merhametli Anne*” gibi. Örneğin, Hititler’de İşhara, aynı zamanda, antlaşmaların kutsallığını koruyan tanrıçadır³¹. Ugarit metinlerinde ‘Uşhry olarak adlandırılmış olan söz konusu tanrıça, aynı zamanda savaş tanrıçasıdır ve özellikle Alalah’ta önemli tapınım görmüştür³². Bununla birlikte, genel olarak bakıldığında, Tanrıça İşhara’nın, koruyucu, merhametli, doğurgan özellikleri ile ön plana çıktığını ve “*anne*” gibi algılanmış olduğunu söyleyebiliriz. Burada akıllara şu soru gelmektedir: Tanrıça İşhara’ya atfedilen üreme ve doğurganlık özellikleri akrep ile nasıl ilişkilendirilmiştir de akrep söz konusu tanrıçanın sembolü olarak kabul edilmiştir? Bu soruyu cevaplayabilmek için en mantıklı yol, şüphesiz akrebin biyolojik özelliklerini incelemekten geçmektedir.

Akrepler, 7 ile 12 ay arasında devam eden bir gestasyon (hamilelik) süresi sonucunda 34 ile 110 arasında yavru doğurabilmektedirler. Bu özellikler türden türe değışmekle birlikte, yapılan araştırmalar genel olarak bu sayıyı vermektedir. Doğan yavrular, annelerinin ön bacaklarından sırtına tırmanmakta ve gelişimlerini tamamlayana kadar burada yaşamaktadırlar³³. Bu bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Akrebin üreme/ doğurganlık sembolü olmasında şüphesiz bir defada 34-110 adet yavrulayabilmesi en önemli etken olmalıdır. Yine anne akreplerin, yavrularını, gelişimlerini tamamlayıncaya kadar sırtlarında taşımaları, günümüzde Türkiye’nin bazı yöreleri dâhil, birçok Ortadoğu ülkesinde kadınların, bebekleri büyüyüp yürümeyi öğreninceye kadar onları sırtlarında taşımaları ile benzer görülebilir. Tüm bu unsurlar akrebin neden dişilik, üretkenlik, doğurganlık ve koruma ile ilişkilendirildiğini anlamamıza yardımcı ipuçlarıdır. Ancak, ne yazık ki, kesin ve net veriler sunmamıza yeterli değildir.

³⁰ İsmi *şhr* yani “siyah olmak” köküyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Karel Van Der Toorn-B.Becking-Pieter W. Van der Horst (Eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Second Edition, Brill, Leiden 1999, s.450.

³¹ Van Buren 1937-39: 3.

³² Edward Lipinski, “The Syro-Palestinian Iconography of Woman and Goddess”, (Review), *Israel Exploration Journal*, Vol.36, No.112 (1986), s. 90.

³³ Wilson R.Lourenço, “Reproduction in Scorpions, with Special Reference to Parthenogenesis”, *European Arachnology 2000*, Aarhus University Press, Aarhus 2002, s. 76. ; Özcan Özkan-K.Zafer Karaer, “Akreplerin Biyolojisi”, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 64 (1), Ankara 2007, s.51.

Hemen belirtmeliyiz ki, Eski Mezopotamya’da çok erken dönemlerden itibaren, sanat değeri taşıyan arkeolojik veriler üzerinde rastlanan hayvan figürlerinin estetik bir amaca hizmet etmediği, her birinin mistik, dinî birer anlam taşıdığı genel kabul gören bir düşüncedir³⁴. Eski Mezopotamya toplumları söz konusu olduğunda, dinî inançların hayatın her alanında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bazı hayvanların birtakım tanrı/tanrıça ile özdeşleştirilerek bu hayvanlara dinî anlamlar yüklenmesi bu durumun doğal bir sonucudur. Öte yandan, Arkaik dönemlerden itibaren insanoğlu, etrafındaki her şeyi anlamlandırma ve onları hiyerarşik bir düzende algılama çabası içerisine girmiştir. Örneğin, inandıkları Tanrı ve Tanrıçaları belirli bir sıraya koyarak, “Baş Tanrı”, “Ana Tanrıça” gibi kavramları gündeme getirmişler, diğer tanrı/tanrıçaların hiyerarşik ve kozmik düzendeki yerini buna göre belirlemişlerdir. Dolayısıyla, bir Tanrı/ Tanrıça ile ilişkilendirilmiş olan hayvanların kozmik hiyerarşideki yeri de, doğal olarak ilişkilendirildikleri tanrı/tanrıçanın konumuna göre belirlenmiştir³⁵.

³⁴ Van Buren 1939: 1.

³⁵ Catherine Breniquet, “Animals in Mesopotamian Art”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s.157. Akrep, kozmik hiyerarşideki yerini Tanrıça İshara’ya göre almakta ve Cemdet Nasr döneminden itibaren, astrolojik bir değer olarak akrep burcunu temsil etmektedir. Bkz.E.Douglas Van Buren, “The Scorpion in Mesopotamian Art and Religion”, *Archiv für Orientforschung* 12, Berlin 1937-1939, s.7; Başka bir deyişle, Tanrıça İshara’nın sembolü olan akrep, Zodyak’ta akrep burcu olarak temsil edilmektedir. Bkz. L.W.King, *Babylonian Boundary Stones and Memorial Tablets in the British Museum*, Oxford University Press, London 1992, s.XV. Akrebin bir yıldız değeri olarak kabul edilmesi, Mezopotamya astronomik kültüründe M.Ö.III.Binyıllar’dan itibaren görülmekle birlikte, akrep burcunun üreme ve doğurganlıkla ilişkilendirilmesi, Suriye’den Mitanniler vasıtasıyla alınmıştır. Bkz. Pizzimenti 2013: 50 dipnot 7-8. Yeni Asur dönemi metinleri içerisinde Asur kralına gönderilen rapor nitelikli metinler arasında akrep burcu ile ilgili çeşitli astrolojik kehanetlere de rastlanılmaktadır. Örneğin, SAA 08, no.53’e göre, Nabû-ahhe-eriba, Mars akrep burcuna yaklaştığı için, kralı orduyu bir an evvel toparlayıp, bulunduğu yerden ayrılması yönünde uyarmaktadır. Yine, SAA 08, no.387’ye göre, Raş-ili isimli yönetici, Mars akrep kuşağını terk edene kadar dikkatli olması yönünde kralı ikaz etmektedir. Diğer metin örnekleri için bkz. SAA 08, no. 002, 051, 052, 055, 066, 085, 098, 113, 147, 185, 218, 219, 220, 307, 370, 387, 502. Metinlerle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Ulla Koch-Westenholz, *Mesopotamian Astrology, An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Museum Tusculanum Press, Copenhagen 1995, s. 128 vd. Hemen belirtmeliyiz ki, çalışmamızda akrep burcu ile ilgili astrolojik değerlendirmeler yapılmayacak; burçların insan davranışları veya hayatı üzerinde etkisi var mıdır yok mudur gibi spekülatif konulara girilmeyecektir. Burada amaç, söz konusu sembolün Eskiçağ’daki kökenlerine ışık tutmaktır.

2. Asur Kraliçesi ve Akrep Sembolü³⁶

Arkeolojik kaynaklar, Eski Mezopotamya’da akrebin kraliçelik sembolü olduğuna dair genel kabul gören kanıtlar sunmaktadır. “*Tārit zuqaqīpi*” yani “*akrebi taşıyan, koruyan, toplayan*” şeklinde nitelendirilip adlandırılan dişi akrebin, bu şekilde adlandırılmasında, şüphesiz yavrularını sırtında taşıması etkili olmuş olmalıdır. “*Tāritu*” kelimesi “*tarû*” fiilinden türetilmiş olup, bu terim aynı zamanda “*bakıcı, dadi*” gibi manalara da gelmektedir³⁷. Tüm bu bilgiler harmanlandığı zaman, özellikle erkek çocuk doğurmakla yükümlü kraliçelerin, doğan çocuklarını koruyup gözetmeleri, belki de bebeklerini sırtında taşımaları -ki bu hususta şimdilik elimizde hiçbir kanıt mevcut değil- ile akrebin bu doğal yetenekleri arasında bağlantı kurulmuş olmalıdır.

Asur kraliçelerine ait arkeolojik verilerde akrep imgesinin bulunması, araştırmacıların dikkatinden kaçmamış ve akrep ile kraliçelik arasında özellikle doğurganlıkla bağlantılı olmak üzere ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Akrebin aslında tanrıçalara ait bir sembol olduğu, kraliçenin ise tanrıçayı temsil etmesi hasebiyle, tanrıçanın sembolünü olan akrep imgesini kullanmış olabileceği fikri akla yatkın gelmektedir. Şöyle ki, Asur inancına göre, Asur kraliçeleri, ideolojik olarak cennetin (gökyüzünün ?) kraliçesi olarak kabul edilen Tanrıça Mulissu/İştâr’ın bir anlamda gölgesi olarak kabul edilmişlerdir. Asur inancında söz konusu tanrıça, kralın kutsal annesi olarak kabul görmüş olup, o aynı zamanda kral hatta tüm insanlık için, cennette (gökte?) kurulan ilahî konseyde güzel dilek ve isteklerde bulunan kutsal ruh olarak algılanmıştır. İşte Asur kraliçesi, bu tanrıça ile özdeşleştirilmiştir. Aynı zamanda o, fizikî olarak gelecekte krallığın başına geçecek olan kralın annesi olarak, kralın yatağını paylaşması ile, evlilik tanrıçası İshara ile özdeşleştirilmiş, bu tanrıçanın özelliklerini şahsında toplamıştır. Bu nedenle de, kraliçelere ait tüm belgeler, söz konusu tanrıçanın sembolü olan akrep figürü ile mühürlenmiştir³⁸.

³⁶ Asur İmparatorluk Dönemi kraliçelerine dair Oxford’da yapmış olduğumuz çalışma, İngilizce olarak Oxford Üniversitesi, Educational Pages of the Cuneiform Digital Library Initiative’de online olarak yayınlanmıştır. Bkz. H.Hande Duymuş Florioti, “Queens of Assyria”, University of Oxford-Cuneiform Digital Library Initiative, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=queens_of_assyria, Erişim 17.10.2014, Oxford 2014.

³⁷ K. Radner, “The Seal of Tašmētum-šarrat, Sennacherib’s Queen and Its Impressions”, In G.B.Lanfranchi at al (ed.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales*, Leipziger Altorientalische Studien 2, Wiesbaden 2012, s.691, 692.

³⁸ S.Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, In G.B.Lanfranchi at al (ed.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales*, Leipziger Altorientalische Studien 2, Wiesbaden 2012, s.619.

Asur başkenti Ninova’dan ele geçen en az 65 mühür baskısı üzerinde akrep figürü yer almaktadır³⁹. Ek olarak, Nimrut’ta kraliçelere ait mezarlarda da 12 damga, 2 silindir mühür ele geçmiştir⁴⁰. Söz konusu mezarlar, Nimrut’ta kuzeybatı saray bölümünde bulunmuş olup, mezarlardan ele geçen kraliçelere ait eşyalar üzerinde akrep figürlerine rastlanması, kraliçe-akrep ilişkisine dair yeni kanıtlar olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin ikinci mezar odasında ele geçen ve Asur kralı II.Sargon’un eşi Ataliya’ya ait altın bir kase ve ayna üzerinde akrep sembolü yer almaktadır. Yine altın bir bilezik üzerinde de akrep net olarak görünmektedir. Üçüncü mezar odasından ise, kendisini kraliçe olarak tanımlayan ve IV.Salmanassar’ın eşi olabileceği düşünülen Hama’ya ait mühür baskısı üzerinde(EK 7⁴¹), kraliçe, Tanrıça Gula’ya dua eder vaziyette, yanında Gula’nın sembolü olan köpek⁴² ve hemen arkalarında ise bir akrep figürü ile birlikte resmedilmişlerdir⁴³.

Nimrut mezarlarından Hama’nın mührüne benzer bir mühür daha ele geçmiştir. Söz konusu mührün, M.Ö. 719-716 yılları arasında yani II.Sargon döneminde kullanıldığı tespit edildiğinden, Asur kralı Sargon’un eşi kraliçe Ataliya’ya ait olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Nimrut mezarlarından kraliyete ait çeşitli ağırlıklar da ele geçmiştir. Bunlar arasında sadece kraliçe Ataliya’ya ait olanlar üzerinde akrep figürlerinin görülmesi, akrebin II.Sargon’un astrolojik sembolü olabileceği yönünde yeni bir fikrin ortaya atılmasına da vesile olmuştur⁴⁴.

Nimrut II. Mezar odasından ele geçen bronz ördek başlı ağırlık gerçekten dikkat çekicidir. Bu ağırlık, üzerinde Asurca ve Aramice yani bilingual (çift dilli) yazılmış olması bakımından alanında ilk örnektir ve benzerleri arasında bu yönüyle öne çıkmaktadır. Üzerindeki yazılardan “1 minanın 6’da 1’i” değerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ağırlık üzerinde yer alan

³⁹ Macgregor 2012: 74.

⁴⁰ Lamia al-Gailani Werr, “Nimrud Seals”, *New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th- 13 th March 2002*, (Eds.) J.E.Curtis-H.McCall-D.Collon-L.al-Gailani Werr, British Museum, London 2008, s.155.

⁴¹ Al-Gailani Werr 2008: 156.

⁴² Eski Mezopotamya kültürlerinde şifa verici özellikleri ile ön plana çıkan köpek ile ilgili olarak bkz. H.Hande Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.33, S.55, Ankara 2014, s.45-70.

⁴³ Radner 2012: 691.

⁴⁴ Farouk N.H. Al-Rawi, “Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria”, *New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th- 13 th March 2002*, (Eds.) J.E.Curtis-H.McCall-D.Collon-L.al-Gailani Werr, British Museum, London 2008, s.130.

akrep figürü, ağırlığın Kraliçe Ataliya'ya ait olabileceğini düşündürmektedir (Ek 8)⁴⁵. Ancak elimizde, bir başka Asur kraliçesine ait olan bir mühür baskısı daha bulunmaktadır. Bu mühür üzerinde de akrep figürünün olması, ortaya atılan bu yeni fikri zayıflatmaktadır. Gerçekten, Asur kralı Sanherip'in ikinci eşi olan Kraliçe Taşmetum-Şarrat'a ait mühür baskısı üzerinde de akrep figürü yer almaktadır (Ek 9)⁴⁶. Yine Kral Sanherip dönemine tarihlenen başka bir kil mühür üzerinde kraliyet çiftinin yanında akrep sembolü bulunmaktadır (Ek 10)⁴⁷.

3. Tılsımlar Üzerinde Akrep Sembolü

Eski Mezopotamya toplumlarına ait çeşitli tılsımlar (muskalar?) üzerinde koruyucu bir sembol olarak akrep figürünün yer aldığı görülmektedir. Örneğin Lamaštu'ya karşı kullanıldığı anlaşılan tılsımlar bu duruma en güzel örnektir⁴⁸. Lamaštu, özellikle hamile kadınlara, henüz doğmamış veya yeni doğmuş bebeklere zarar verdiğine inanılan kötü tanrıça, kötü ruh veya şeytan olarak tanımlanabilir. Buna karşın söz konusu kötü ruh veya şeytana karşı mücadele eden iyi bir ruh da vardır ki, Pazuzu olarak adlandırılmıştır⁴⁹. Akrep kuyruklu olarak gördüğümüz Pazuzu heykelleri veya tılsımları (Ek 11⁵⁰), boyunda taşımak veya yatak odasında bulundurulmak suretiyle Lamaštu'nun olası tehlikelerine karşı tedbir amaçlı kullanılmışlardır⁵¹. Yeni Asur döneminde ise, kötülüğü önlediğine inanılan bu tarz figürler, ev ve tapınak zeminlerinin altına gömülmek suretiyle⁵² şeytan ve hastalıkların uzaklaştırıldığına inanılmıştır⁵³.

⁴⁵ Al-Rawi 2008: 126-130.

⁴⁶ Radner 2012: 687, 690 ve 693; Ornan 2005: 159.

⁴⁷ Ornan 2005: 262.

⁴⁸ Van Buren 1939: 112.

⁴⁹ Judit Blair, "From Demons to Germs", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina*, L, 2, 2005, s.117 vd. Asur kralı Asurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesinde, büyük ölçüde Akadca yazılmış olan ve Lamaštu'ya karşı hazırlanan dokuz ritüel ve on üç büyü reçetesi ele geçmiştir. Bkz. D.T.Potts-D.L.Martin-K.Baustian-A.Osterholtz, "Neonates, Infant Mortality and the Pre-Islamic Arabian Amuletic Tradition at Tell Abraq", *LİWA*, Vol.5, No.9 (2013), s. 8.

⁵⁰ Anthony Green, "A Note on the Scorpion-Man and Pazuzu", *Iraq*, Vol.47 (1985), s.81, Plate XI.

⁵¹ Potts-Martin vd. 2013: 8.

⁵² Carolyn Nakamura, "Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur", *World Archaeology*, Vol.36, No.1 (2004), s.12.

⁵³ Green 1985: 76.

Eski Mezopotamya’da, kilden yapılan ve koruma amaçlı kullanıldığı anlaşılan figürler, aynı zamanda çeşitli büyü ve ritüellerin de önemli birer parçası olmuştur⁵⁴. Gerçekten, Eski Mezopotamya şehirlerinde yapılan kazılarda Yeni Asur dönemine ait pek çok kilden figür ele geçmiştir. Bu figürler, genellikle tuğla (taş?) kutular içerisinde gömülü olarak bulunmuştur. Söz konusu kutular, kapı girişleri, ayak basılan yerler, köşeler ve bazen de odaların ortasına gömülmüştür. Bu örnekler, Asur, Nimrut, Ninova, Kiş, Ur ve Babil’de bulunmuş, çeşitli ritüel metinlerde geçen ifadelerden de söz konusu figürlerin kötülüğü önlemeye yönelik yapılan ritüellerin birer parçası oldukları anlaşılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu figürler, insanları hastalıklara, gömülü oldukları yapıyı da kötü ruh ve şeytanlara karşı korumakta idiler⁵⁵.

4. GÍR.TAB.LÚ.U_x (GÍŞGAL).LU: “Akrep-Adam” Sembolü

Eski Mezopotamya’da GÍR.TAB.LÚ.U_x (GÍŞGAL).LU, yani akrep-adam sembolüne, ilk kez Akad ve III. Ur dönemlerinde rastlanmakla beraber, Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerine gelinceye kadar nadir olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Eski Mezopotamya ikonografisinde üç çeşit akrep-adam sembolüne rastlanmıştır. I.tip iki bacaklı ve kolları yukarıya kalkmış vaziyette; II.tip sadece iki bacaklı veya kolsuz, III.tip ise dört bacaklı olan, genellikle insan başlı, akrep vücutlu karışık figürlerdir⁵⁶. Ayrıca mitolojide, Sumerliler’e ait Gılgamış Destanı ile Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş’te akrep-adamlardan bahsedilmektedir⁵⁷.

Yeni Asur sanatında görülen akrep-adam figürleri, kötülüğü önleyici bir misyonda karşımıza çıkmaktadır. Bu figür, Akad döneminden itibaren görülmekle beraber, Orta Asur döneminde nadiren, Yeni Asur döneminde ise yaygın olarak kullanılmıştır⁵⁸. Örneğin, Asur kralı II.Asurnasirpal dönemine ait bir toprak kap üzerinde de akrep-adam figürü bulunmaktadır (Ek 12). Yine bir Yeni Asur Dönemi silindir mührü üzerinde (Ek 13) ve Nimrut sarayına ait bir

⁵⁴ Nakamura 2004: 13.

⁵⁵ Nakamura 2004: 14.

⁵⁶ Gane 2012: 187-193.

⁵⁷ Werness 2006: 360.

⁵⁸ A.Green, “Neo-Assyrian Apotropaic Figurines, Rituals and Monumental Art, with Special Reference to the Figurines from the Excavations of the British School of Archaeology in Iraq at Nimrud”, *Iraq*, Vol.45, No.1, Papers of the 29 th Rencontre Assyriologique Internationale, London 5-9 July 1982, (1983), s.93.

rölyefte (Ek 14) akrep-adam sembolleri yer almaktadır⁵⁹. Ayrıca, bu dönemde, genellikle saray ve tapınak kapılarına, kötü ruh ve hastalıklara karşı koruyucu olarak akrep-adam figürlerinin yerleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Bu figür, genellikle bir tanrı ile özdeşleştirilmemekle beraber, metinlerde daha çok Güneş Tanrısı Šamaš ile birlikte zikredilmektedir. Yeni Babil döneminde ise, akrep-adam figürü özellikle mühürler üzerinde göze çarpmaktadır⁶⁰.

Mezopotamya dışında akrep-adam figürüne Urartu bölgesinde bulunan Kef Kalesi ve Karmir Blur'da rastlanmıştır. Bölgede yapılan kazılarda ortaya çıkarılan odalardan 28. numaralı odada kilden yapılmış bir akrep-adam figürü ele geçmiş, bu figürün de kötülüğü önleyici bir figür olarak kullanıldığı tahmin edilmiştir⁶¹. Bu durumun, Asur-Babil etkisi ile açıklanabileceğini düşünmekteyiz.

Sonuç

Eski Mezopotamya toplumlarına ait arkeolojik veriler üzerinde yer alan hayvan sembolleri, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve hayvan sembolizmine dair yabancı dilde birçok çalışma yapılmıştır. Kaynakların zenginliğine rağmen, akreple ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Söz konusu kaynaklarda akrebin, üreme/doğurganlık ve evlilik Tanrıçası İshara ile bağlantılı dinî bir sembol olduğu açık olarak belirtilmiş ancak neden üreme ve doğurganlıkla ilişkili görüldüğü hususu yeterince aydınlatılmamıştır.

Biz bu çalışmamızda, satır aralarına sıkıştırılmış ifadelerden ve büyük ölçüde arkeolojik verilerin sunduğu bilgilerden yola çıkarak, akrep sembolüne dair bazı tespitler ve çıkarımlarda bulunmaya çalıştık. Zengin bir hayvan sembolizmine sahip olduklarını gördüğümüz Eski Mezopotamya toplumları, şüphesiz, çeşitli özellikleri nedeniyle bazı hayvanlara simgesel değerler kazandırmışlardır. Örneğin, kralın çoğu zaman arslan ile özdeşleştirilmiş olması, söz konusu hayvanın heybetli duruşu ve gücü ile açıklanabilir. Peki akrep? Tehlikeli ve zehirli özellikleri nedeniyle bugün bile korktuğumuz ve estetik bir görüntüye de sahip olmayan bu hayvan, nasıl olmuştur da evlilik ve üreme ile ilgili bir tanrıçanın sembolü haline gelmiştir? Bu soruya net ve kesin cevap verebilmek şu an için oldukça zordur. Ancak şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, akrebin üreme ile ilgili bir sembol haline gelmesinde, söz konusu

⁵⁹ Görseiler için bkz. Green 1985: 80, 81 (Plate VII, VIII ve X).

⁶⁰ Gane 2012: 187-195.

⁶¹ Green 1985: 79.

hayvanın biyolojik özellikleri etkili olmuş olmalıdır. Bir defada pek çok yavru doğurabilmesi (34 ile 110 arasında) ve yavruların gelişimlerini tamamlayıncaya kadar, anne akrebin sırtında yaşamaları, akrebin üreme ve koruyucu vasfının öne çıkmasında etkili olan unsurlardır. Bu nedenle de, evlilik ve üreme Tanrıçası İshara ile özdeşleştirilmiş olmalıdır. Aynı şekilde, Asur kraliçelerine ait mühürler üzerinde de, söz konusu Tanrıça ile bağlantılı olarak akrep sembolünün yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilere ek olarak, Eski Mezopotamya’da akrebin, “akrep-adam” formunda da görüldüğü ve çeşitli tılsımlar ile arkeolojik veriler üzerinde koruyucu birer sembol olarak yer aldığı gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

AL-GAILANI WERR, Lamia, “Nimrud Seals”, *New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th- 13 th March 2002*, (Eds.) J.E.Curtis-H.McCall-D.Collon-L.al-Gailani Werr, British Museum, London 2008, s.155-162.

AL-RAWI, Farouk N.H., “Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria”, *New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th- 13 th March 2002*, (Eds.) J.E.Curtis-H.McCall-D.Collon-L.al-Gailani Werr, British Museum, London 2008, s.119-138.

BLACK, Jeremy -Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, Illustrations by Tessa Rickards, British Museum Press, London 1992.

BLAIR, Judit, “From Demons to Germs”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina, L, 2* (2005), s.111-121.

BRENIQUET, Catherine, “Animals in Mesopotamian Art”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002. s.145-168.

CDA :BLACK, J. - A. George -N.Postgate (Eds), *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2nd Corrected Printing, Harrossowitz Verlag, Wiesbaden 2000.

DUYMUŞ FLORIOTI, H.Hande, “Eski Mezopotamya’da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, S.XV, İzmir 2013, s.23-42.

DUYMUŞ FLORIOTI, H.H., “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.33, S.55, Ankara 2014, s.45-70.

DUYMUŞ FLORIOTI, H.H., “Queens of Assyria”, University of Oxford-Cuneiform Digital Library Initiative, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=queens_of_assyria, Erişim 17.10.2014, Oxford 2014

EL-HENNAWY, Hisham K., “Scorpions in Ancient Egypt”, *Euscorpius*, Occasional Publications in Scorpiology, No.119, (Ed.) V.Fet, Marshall University, Huntington 2011, s.1-12.

FOSTER, Benjamin, “Animals in Mesopotamian Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s.271-288.

GANÉ, Constance E., *Composite Beings in Neo-Babylonian Art*, PhD Dissertation (Advisor: David Stronach), Near Eastern Studies, University of California, Berkeley 2012.

GELB, I.J., *Glossary of Old Akkadian*, The University of Chicago Press, Chicago 1957.

GREEN, Anthony, “Neo-Assyrian Apotropaic Figurines, Rituals and Monumental Art, with Special Reference to the Figurines from the Excavations of the British School of Archaeology in Iraq at Nimrud”, *Iraq*, Vol.45, No.1, Papers of the 29 th Rencontre Assyriologique Internationale, London 5-9 July 1982, (1983), s.87-96.

GREEN, A., “A Note on the Scorpion-Man and Pazuzu”, *Iraq*, Vol.47 (1985), s.75-82.

KING, L.W., *Babylonian Boundary Stones and Memorial Tablets in the British Museum*, Oxford University Press, London 1992.

LIPINSKI, Edward, “The Syro-Palestinian Iconography of Woman and Goddess”, (Review), *Israel Exploration Journal*, Vol.36, No.112 (1986), s.87-96.

LOURENÇO, Wilson R., “Reproduction in Scorpions, with Special Reference to Parthenogenesis”, *European Arachnology 2000*, Aarhus University Press, Aarhus 2002, s.71-85.

MACGREGOR, S.L., *Beyond Hearth and Home, Women in the Public Sphere in the Neo-Assyrian Society*, State Archives of Assyria Studies, Vol.XXI, Helsinki 2012.

MUNKDUR, Balaji, *The Cult of the Serpent, An Interdisciplinary Survey of Its Manifestations and Origins*, State University of New York Press, Albany/New York 1983.

MURAT, Leyla, “Goddess Išhara”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.28, S.45 (2009), s.159-189.

NAKAMURA, Carolyn, “Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur”, *World Archaeology*, Vol.36, No.1 (2004), s.11-25.

ORNAN, Tallay, *The Triumph of the Symbol, Pictorial Representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image Ban*, Academic Press Fribourg, Fribourg-Göttingen 2005.

ÖZKAN, Özcan -K.Zafer Karaer, “Akrepilerin Biyolojisi”, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 64 (1), Ankara (2007), s.51-60.

PARPOLA, S., “The Neo-Assyrian Royal Harem”, In G.B.Lanfranchi at al (ed.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales*, Leipziger Altorientalische Studien 2, Wiesbaden 2012, s.613-626.

PIENTKA, Rosel, “Aus Der Wüste Ins Schlafzimmer-Der Skorpion”, *Amurru 3, Compte rendu de la XLVIe Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 10-13 Juillet 2000)*, Textes réunis par: Christophe Nicolle, Paris 2004, s.389-404.

PIZZIMENTI, Sara, “Symbols as Expression of Cultural Identity and Connectivity. The Case of Mitannian, Cassite and Middle-Assyrian Symbolic Heritages in Late Bronze Mesopotamia”, *SOMA 2012 (Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy 1-3 March 2012)*, Vol.I, Edited by L. Bombardieri, A.D’Agostino etc., BAR International Series 2581 (I), Oxford 2013, s.49-53.

POTTS, D.T. -D.L.Martin-K.Baustian-A.Osterholtz, “Neonates, Infant Mortality and the Pre-Islamic Arabian Amuletic Tradition at Tell Abraq”, *LIWA*, Vol.5, No.9 (2013), s.3-14.

RADNER, K., “The Seal of Tašmētum-šarrat, Sennacherib’s Queen and Its Impressions”, In G.B.Lanfranchi at al (ed.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales*, Leipziger Altorientalische Studien 2, Wiesbaden 2012, s.687-698.

ROBERTS, J.J.M., “Die Göttin Išhara: Ein Beitrag zur altorientalischen Religionsgeschichte” (by Doris Prechel), Review, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.119, No.4 (Oct-Dec.1999), s.693-694.

SAA 08: HUNGER, H., *Astrological Reports to Assyrian Kings*, State Archives of Assyria, Volume VIII, Helsinki 1992.

SCURLOCK, Joann, "Animals in Ancient Mesopotamian Religion", *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Edited by Billie Jean Collins, Brill, Leiden-Boston-Köln 2002, s.361-403.

STOL, Marten-F.A.M.Wiggermann, *Birth in Babylonia and The Bible Its Mediterranean Setting*, Cuneiform Monographs, Styx Publications, Groningen 2000.

STUCKEY, Johanna H., "The Great Goddesses of the Levant", *JSSEA* 30 (2003), s.127-157.

VAN BUREN, E.Douglas, "The Scorpion in Mesopotamian Art and Religion", *Archiv für Orientforschung* 12, (1937-1939), s.1-28.

VAN BUREN, E.D., *The Fauna of Ancient Mesopotamia as Represented in Art*, Analecta Orientalia, Commentationes Scientifcae De Rebus Orientis Antiqui-18, Roma 1939.

VAN DER TOORN, Karel -B.Becking-Pieter W. Van der Horst (Eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Second Edition, Brill, Leiden 1999.

VAN DER TOORN, Karel, *Family Religion in Babylonia, Syria&Israel*, Copyright by E.J.Brill, Leiden 1996.

WATANEBE, Chikako E., *Animal Symbolism in Mesopotamia*, A Contextual Approach, WOO, Band 1, Institut für Orientalistik, Universität Wien, Wien 2002.

WERNESS, Hope B., *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art*, The Continuum International Publishing Group, New York 2006.

WESTENHOLZ, Ulla Koch- *Mesopotamian Astrology, An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Museum Tusculanum Press, Copenhagen 1995.

Ekler⁶²

Ek 1: Erken Hanedanlık Dönemi Silindir Mührü Üzerinde Akrep

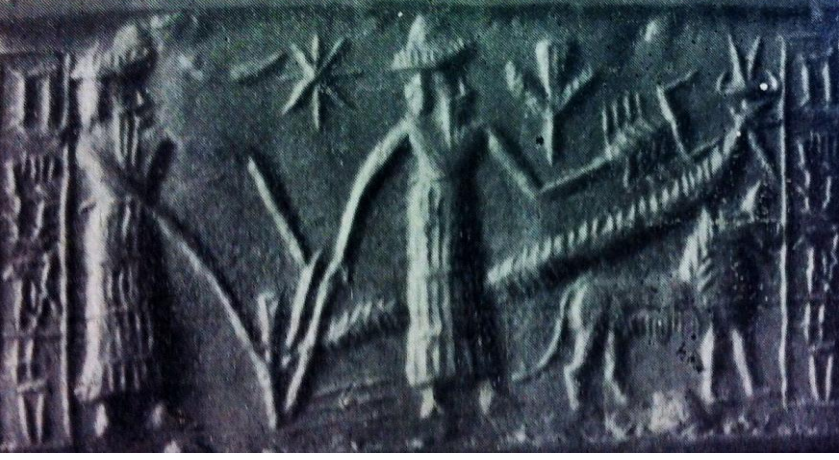

Ek 2: III.Ur Hanedanı Dönemi Silindir Mührü üzerinde Akrep

⁶² Görsellerin yer aldığı kaynaklar, metin içinde yer alan dipnotlarda gösterilmiştir.

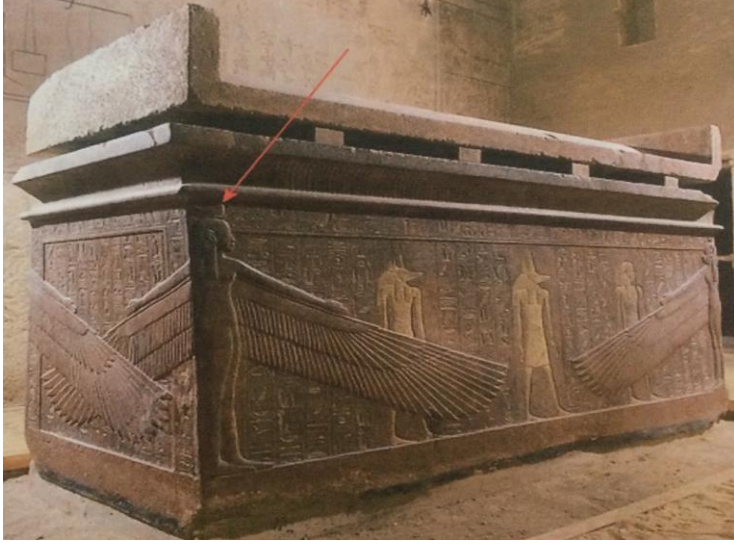
Ek 3: Akad Dönemi Silindir Mührü Üzerinde Akrep

Ek 4: Akad Kralı Rimuş'a Adanmış Taş Vazo Üzerinde Akrep

Ek 5: 18.Hanedan Firavunu Horemheb'in Lahiti, Tanrıça Serqet ve Başında Akrebi, Luxor.

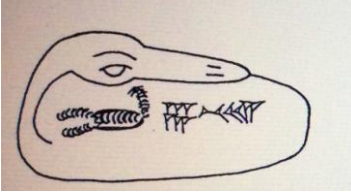
Ek 6: 19. Hanedan Firavunu II.Ramses'in eşi Kraliçe Nefertari'nin Mezar odası duvarlarında Tanrıça Serqet ve Başında Akrebi, Luxor.

Ek 7: Asur Kraliçesi Hama'ya Ait Mühür Baskısı Üzerinde Akrep

Ek 8: Ördek başlı Bronz Ağırlık, Nimrut'tan.(Her ikiyüz)

Ek 9: Asur Kraliçesi Taşmetu-Şarrat'a Ait Mühür Üzerinde Akrep

Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya’da Akrep Sembolü

Ek 10: Sanherip Dönemi, Kil Mühür (Çizim), Kraliyet Çifti ve Akrep.

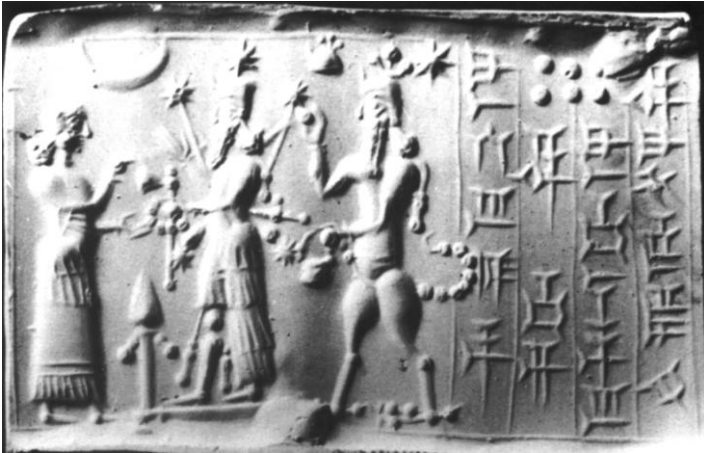
Ek 11: Akrep Kuyruklu Pazuzu, Babil Dönemi (M.Ö.8.yy sonu-7.yy başları)

Ek 12: Asur kralı II.Aurnasirpal'ın Kuzeybatı Sarayı, Nimrut'tan toprak kap.

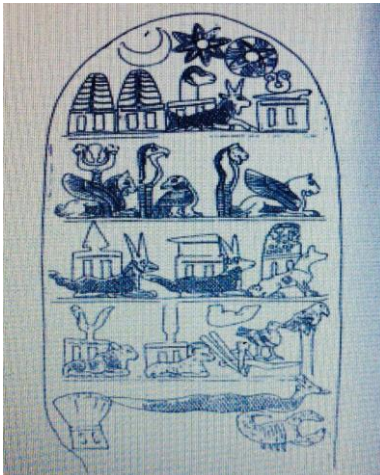
Ek 13: Yeni Asur Dönemi Silindir Mühür, Akrep-Adam.

Ek 14: Akrep-Adam, Kireçtaşı Rölyef, Nimrut’tan.

Ek 15: Susa’dan Ele Geçen Bir Kudurru (Çizim)

Ek 16: Susa'dan Ele Geçen Başka Bir Kudurru (Çizim)

